

Ушкова Ю. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО КУЛЬТУРНУ ЄДНІСТЬ ПОХОВАНЬ ПІЗНЬОЯМНОГО ЧАСУ В КАМ'ЯНИХ ЯЩИКАХ

У статті розглянуто питання про значення пам'яток у кам'яних ящиках та їх співвідношення з пам'ятками, що їх традиційно відносять до ямної КІС. Зроблено спробу визначити конкретні регіональні угруповання таких пам'яток на основі аналізу орнаменту кам'яних ящиків.

Одним з найяскравіших феноменів часу раннього бронзового віку на території України є поховання в кам'яних ящиках. В оцінці цього явища думки вчених суттєво різняться. Одні дослідники виділяють такі пам'ятки в окрему кемі-обинську культуру [1], інші ж наголошують на неможливості відокремлення поховань у кам'яних ящиках від пам'яток ямної КІС відповідних територій [2] та соціальної їх інтерпретації [3]. Є й обережніший підхід, коли такі пам'ятки відносять до кемі-обинського типу, наголошуючи їх своєрідність на тлі ямних [4].

Варто зазначити, що подібний вид поховань очевидно несе одночасно і соціальне, і етнічне навантаження. Адже, здається, всі науковці сходяться на думці, що населення ямної КІС було неоднорідним за своїм культурним, етнічним, антропологічним складом. Отже, поховання у кам'яних ящиках можуть належати одному з цих угруповань ямного часу. Проте з історичної точки зору видається немотивованим виділення в певну культуру лише соціально неординарних комплексів, до яких і належать поховання у ящиках. Зважаючи на те, що виділення рядової маси цього етнічного угруповання з пам'яток, що їх відносять до ямних, є проблематичним, варто розглядати цю етнічну групу разом з іншими, що належать до ямного часу певної території, адже, якщо ми «зрубаємо голову» цього соціального організму (тобто вилучимо його найяскравіші пам'ятки - поховання з ящиками), то отримаємо викривлене уявлення про соціальну організацію суспільств того часу в цілому. Те саме стосується і спроб виокремити з ямної КІС інші яскраві пам'ятки, наприклад, поховання з возами.

Потрібно пам'ятати, що, говорячи про ямну КІС, маємо справу не з одним соціальним організмом, а з кількома, що співіснували, взаємодіяли та змінювали один одний протягом ямного

часу, проте відділити їхні поховальні пам'ятки один від одного наразі неможливо.

З іншого боку, варто зазначити, що традиція поховань у кам'яних ящиках поширена на величезній території та побутує протягом значного відтинку часу (енеоліт - доба бронзи, а в Криму виходить за межі бронзового віку), кам'яні споруди істотно різняться між собою низкою деталей, тому навряд чи її можна пов'язувати з одним культурним середовищем, хіба що на рівні дуже давніх культурних витоків цього явища. Отже, варто звернутися до груп поховань у кам'яних ящиках, що об'єднані не тільки наявністю власне ящика. Як показник етнічної єдності певної групи пам'яток дослідники розглядають, насамперед, такі елементи, що не пов'язані безпосередньо з виробництвом, географічними умовами, а стосуються мистецтва, релігії, традицій. Йдеться, зокрема, про орнаментальні мотиви, що використовувались певним населенням [5]. Таким чином, перспективним підходом видається групування поховань у кам'яних ящиках на основі близької схеми орнаменталізації. Такий підхід дав би змогу з більшою вірогідністю говорити про етнічну, культурну та часову єдність такої групи пам'яток.

Серед поховань в ящиках з території України виділяються, зокрема, поховання у добре підігнаних за допомогою пазів, промазаних глеєм, часто розписних кам'яних спорудах. Це так звані «класичні» кемі-обинські пам'ятки. Саме їх зазвичай і пов'язують з ямним (точніше, з пізньоямним) часом. Розписами, крім кам'яних ящиків, прикрашали і стінки дерев'яних ящиків та ґрунтових могил, проте в таких випадках розписи зберігаються вкрай рідко [6].

Схеми розпису кам'яних ящиків незмінно привертають увагу дослідників [7]. На всій території півдня України ці схеми мають багато спільних елементів: зокрема, «дерева життя»,

«літери Ж», «опушені трикутники», «сіточки» тощо, проте побні відповідності у схемах розпису трапляються вкрай рідко. Саме на них варто звернути увагу для визначення реально близьких за часом та етнічною належністю поховань у кам'яних ящиках. Звісно, складні розписи типу Рахманівської гробниці [8] або поховання 4 з кургану 1 біля Старосілля [9] індивідуальні й не мають повних аналогів, проте існує група пам'яток із повторюваними - орнаментальними - схемами розпису. Як приклад можна навести дві такі схеми.

Перша-ялинковий паркетний орнамент, зафіксований у трьох кам'яних ящиках (рис. 1, 2). Це - поховання 3 з кургану 1 (Курбан-Байрам) біля с Долинка в Північному Криму [10] (рис. 1), поховання 3 з кургану 1 біля с Старосілля [11] та поховання 4 з кургану 5 біля с Моїсеївка [12] (рис. 2) на Інгульці. Поховання здійснені на спині зі східною орієнтацією. У похованнях з Долинки та Моїсеївки зафіксовано дерев'яні конструкційноші. В інвентарі ящика з Долинки знайдено яскравий металевий комплекс кавказького зразка - сокира, ніж, двозубий крюк, тесло, долото, крім цього - вістря списа, товкач, кам'яний брусок, 6 підвісок з розпиляних зубів хижака та 2 маленькі кістяні бляшки, дерев'яний предмет із загнутим під гострим кутом кінцем. У ящику

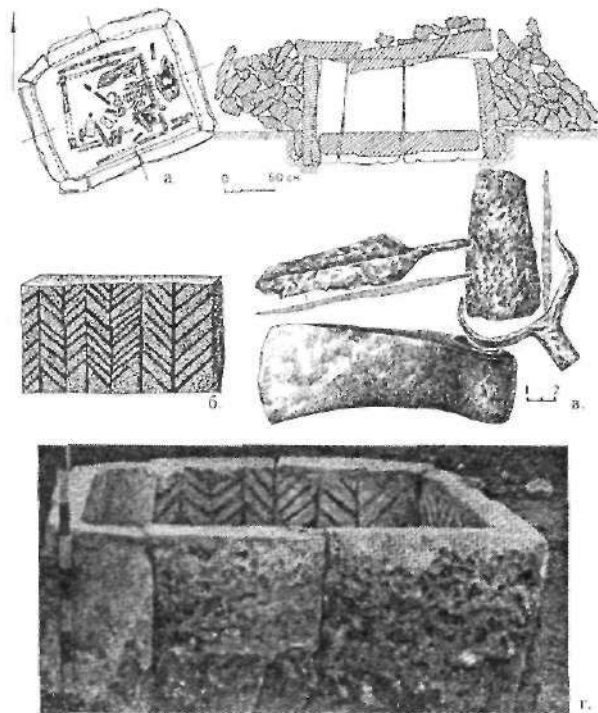

Рис. 1. Комплекс поховання 3 кургану 1 біля с. Долинка (за Щепинским 1985, с. 334, рис. 91; 2002, с. 246, рис. 18, 5, с. 293, табл. 36): а - план та розріз поховання; б, в - орнаментация кам'яного ящика; в - інвентар

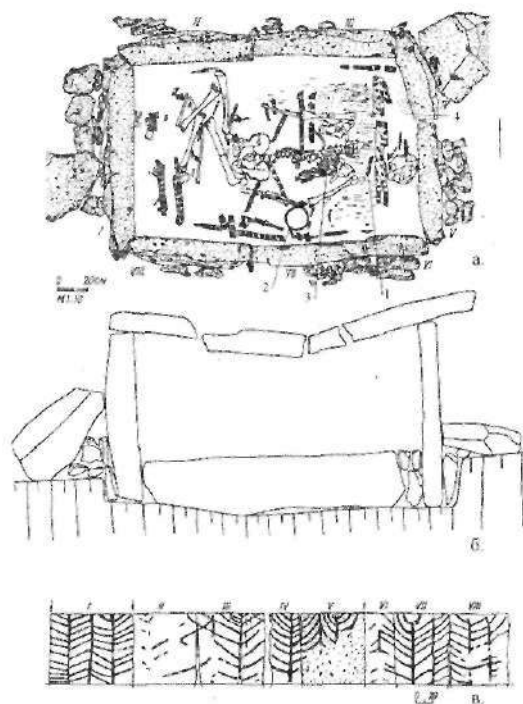

Рис. 2. Комплекс поховання 4 кургану 5 біля с. Моїсеївка («Давня історія України» 1997, с. 364-365, рис. 143, 144, 2): а, б - план та розріз поховальної споруди (1-4 - інвентар); в - орнаментация кам'яного ящика

з Моїсеївки знайдено чашу, фрагменти двох бронзових та дерев'яної платівок.

До іншої групи можна віднести два ящики з Миколаївської області (Іванівка 4/10 [13] та Малосолене 1/1 [14]). По верху кожної з плит цих ящиків зображено опушені трикутники, розділені вертикальною лінією. Поховання здійснені в однаковій позі - на спині із зігнутими в ліктях та розставленими по боках руками. Крім орнаментации та пози, збігаються і такі конструктивні деталі: ящики встановлено на поверхні, їх стінки заclinено дрібним камінням та зафіксовано валом, насипаним навколо споруд. У кам'яному ящику з Іванівки поховано дорослу людину головою на південь-південь-схід, з інвентаря знайдено кам'яну шліфовану сокиру. Поховання з Малосоленого дитяче, головою на північний схід, в інвентарі - дерев'яний предмет, три різнокольорові гальки, шматок вохри.

Більшість поховань, як бачимо, інвентарні, причому серед інвентаря є престижні речі - метал, сокири. Це підтверджує соціальну значущість цього виду поховань, а також досить пізній час побутування подібних ящиків зважаючи на склад інвентаря.

Звертає на себе увагу територіальний розподіл поховань кожної з груп. Групи чітко розмежовані за територією, поховання в них розташовані в меридіональному напрямку стосовно один одного (рис. 3). Обидві групи, ймовірно,

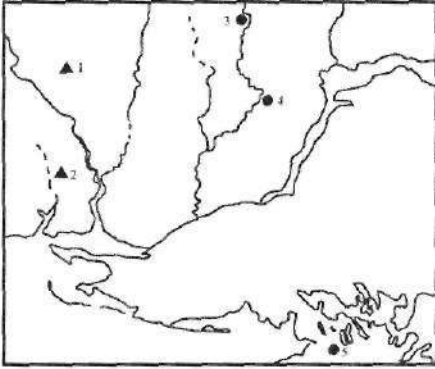

Рис. 3. Карта розташування ящиків з різними схемами розпису стінок – орнаментованих розділеними трикутниками (1 – Малосолене, 2 – Іванівка); орнаментованих паркетним ялинковим орнаментом (3 – Моїсеївка, 4 – Старосілля, 5 – Долинка)

1. *Щепинский А. А.* Культуры энеолита и бронзы в Крыму // СА.- 1966.- № 2; *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Балушкин А. М.* Курганная группа близ с. Старогорожена // Древности Поингулья.- К.: Наук, думка, 1977; *Ковнаненко Г. Т., Бунятян Е. П., Гаврилюк Н. А.* Раскопки курганов у с. Ковалевка // Курганы на Южном Буге. - К.: Наук, думка, 1978; Давня історія України. - К.: Наук, думка, 1997.- Т. 1. - С. 363; *Щепинский А. А.* Памятники кеми-обинской культуры. - Запорожье, 2002.
2. *Ковнаненко Г. Т., Фоменко В. М.* Похороння доби енеоліту – ранньої бронзи на правобережжі Південного Бугу // Археологія.- 1986- Вип. 55.- С. 22-24; *Субботин Л. В.* Северо-западное Причерноморье в эпоху ранней и средней бронзы // Stratum plus.- 2000.- № 2.- С. 359; *Тесленко Д. Л.* К вопросу о культурной принадлежности погребений в каменных гробницах степной Украины (историографический аспект) // Бронзовый век Восточной Европы: Характеристика культур, хронология и периодизация.- Самара, 2001.- С. 25-32.
3. *Иванова С. В.* Социальная структура населения ямной культуры Северо-Западного Причерноморья.- Одесса: Друк, 2001; *Тощее Г. Н.* Новые курганные комплексы с каменными ящиками эпохи ранней бронзы в Крыму // Донецкий археологический сборник.- Донецк, 2001.- Вып. 9.-С. 197.
4. *Иванова С., Петренко В., Ветчинникова Н.* Курганы древних скотоводов междучерья Южного Буга и Днестра.- Одесса, 2005.- С. 133.
5. *Монгайт А. Л.* Археология Западной Европы. Каменный век.- Москва, 1973.- С. 81.
6. *Щепинский А. А.* Памятники кеми-обинской культуры.- С. 31.
7. Там само; *Тощее Г. Н.* Новые курганные комплексы с каменными ящиками эпохи ранней бронзы в Крыму // Донецкий археологический сборник. - Донецк, 2001. - Вып. 9.-С. 197.
8. *Кривола Л. П.* Археологічні розкопки стародавніх курганів на Криворіжжі // Наш край.- Дніпропетровськ: Промінь, 1971. - Вип. 1.- С. 24.- Рис. 1.
9. *Шилов Ю. О.* Перший та четвертий Старосільські кургани // Археологія.- 1977- № 22.- С. 58.- Рис. 3, 8.
10. *Щепинский А. А.* Отчет о работах Северо-Крымской экспедиции Института археологии АН УССР.- НА ІА НАНУ, 1965/12; *Щепинский А. А.* Кеми-обинская культура // Археология Украинской ССР. К.: Наук, думка, 1985.- Т. 1.; *Щепинский А. А.* Памятники кеми-обинской культуры.- Запорожье, 2002.- С. 128-129.- С. 246.- Рис. 18, 5; с. 293, табл. 36.
11. *Шилов Ю. О.* Отчет о раскопках курганов № 1 и № 4 с. Староселье.- НА ІА НАНУ, 1972/356; *Шилов Ю. О.* Перший та четвертий Старосільські кургани... С. 48-65.
12. *Мельник А. А.* Отчет Криворожского музея о раскопках 1987 года.- НА ІА НАНУ, 1987/170; Давня історія України.- К.: Наук, думка, 1997.- Т. 1. - С. 364-365, мал. 143, 144, 2.
13. *Шапошникова О. Г., Балушкин А. М., Гребенников Ю. С.* и др. Отчет о работе Николаевской экспедиции в 1987 г. - НА ІА НАНУ, 1987/21.
14. *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Балушкин А. М.* и др. Отчет о работе Ингульской экспедиции.- НА ІА НАНУ, 1976/7.
15. *Шилов Ю. А.* Нижнее Поднепровье в середине III - середине II тыс. до н. э. (исследование культурно-исторического процесса).- Рукопись дис. ... канд. ист. наук.- К., 1981.- НА ІА НАНУ- С. 40-41, 318.- Рис. 98, б.

J. Ushkova

CONCERNING CULTURAL UNITY OF EARLY BRONZE AGE BURIALS IN STONE CHESTS

The article concerns the topic of significance of burials in stone chests and their correlation with Yamna (Pit-grave) culture burials. Author picks out 2 local groups of such memorials due to their ornamentation. Those groups probably mark migrations of some groups during Early Bronze Age. These migrations can be seasonal due to meridional disposition of stone chests in groups.